

YU ISSN 0350-185x
UDK 808

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

XXXIX

Уређивачки одбор:

др *Даринка Горјан-Премк*, др *Ирена Грицакџић*, др *Милка Ивић*, др *Павле Ивић*,
др *Радослав Кайичић*, *Блаже Конески*, др *Тине Лоџар*, др *Александар Младеновић*,
др *Асим Пецо*, др *Михајл Пешикан*, др *Живојин Ситанојчић*, др *Драго Ђујић*

Главни уредник
МИЛКА ИВИЋ

БЕОГРАД
1983

SLOBODNE IZRIČNE REČENICE

1.

U v o d

1.1 Slobodne izrične rečenice (SIR) i njihovi tipovi

Predmet ovoga rada su sledeći tipovi rečenica:

- (1) Ja sam, po uveravanju njegove majke, pohvalio marljivost, ali *da bi trebalo kod kuće pomoći se kakvim god korepetitorom* (Jagić I 49).
- (2) Ona mu odgovori, da danas nijesu ništa kuhali, *jer da nijesu imali kada* (Kozarac 218).
- (3) Govorili su potčasnici o nekoj škrinji u glavnome skladištu, *koja da nije stigla . . .* (Krlježa-HBM 20).

To su rečenice kod kojih je — kako pokazuje izrični veznik *da* — gramatikalizovana funkcija indirektnog navođenja (citiranja) i koje se sa tog aspekta mogu okarakterisati kao izrične (deklarativne) rečenice. Međutim, u odnosu na obične izrične rečenice, na primer:

- (4) I dok su oni o tom razgovarali, reče neko Zduniću, *da ga čeka u dvorištu neki vojnik s važnim glasovima* (Turić 81).

rečenice (1—3) pokazuju značajne specifičnosti, jer se na drugačiji način uključuju u tekst, a to se odražava i na njihovom gramatičkom obliku i kategorizaciji.

Naime, obična izrična rečenica, kao reproduktivni deo indirektnog navođenja, podređena je uvodnoj rečenici kojom se opisuje originalna komunikativna situacija (govornik, tip komunikativne radnje, adresat, okolnosti komunikacije i sl.); drugačije rečeno, izrična rečenica se javlja kao konstituent (direktni objekt) rečenice sa izričnim glagolom (*verbum-om dicendi*). Tu, dakle, postoji potpuni paralelizam gramatičkog značenja, sintaksičkog odnosa (strukturne funkcije) i gramatičke forme izrične rečenice: izričnom rečenicom se indirektno reprodukuje nečiji govor; tom svojom deklarativnom komponentom ona determiniše (konkretno: dopunjava kao objekat) izrični glagol; a rečenični funktor (*da*) i izbor glagolskog oblika uslovljeni su izričnim zna-

čenjem zavisne rečenice. Nasuprot tome, u primerima kao što su (1—3) nema uvodne rečenice. Na semantičkom planu to znači da komunikativna situacija čiji se proizvod reprodukuje izričnom rečenicom nije eksplicitno konkretizovana, nego se mora interpretirati pomoću konteksta. A na sintaksičkom planu odsustvo uvodne rečenice znači da deklarativna komponenta izrične rečenice ostaje slobodna, tj. da su to slobodne izrične (deklarativne) rečenice (dalje: SIR).

Iz ovakvog karaktera SIR proističe naročiti način njihovog uključivanja u tekst, odnosno njihov specijalni sintaksički status u poređenju sa običnim izričnim rečenicama. Naime, obične („vezane”) izrične rečenice (npr. 4) predstavljaju jedan specifičan tip zavisnih rečenica, pošto se svojom izričnom komponentom integrišu sa upravnom rečenicom kao njen konstituent, tj. pošto imaju determinativnu funkciju zasnovanu na njihovom izričnom značenju. SIR se, međutim, upotrebljavaju ili kao nezavisne (up. 1), ili kao uzročne (up. 2), ili kao odnosne (up. 3) izrične rečenice. Ove rečenice nisu, dakle, uvek zavisne, a i kad jesu, njihova zavisnost nije zasnovana na izričnom značenju, nego je uzročnog ili relativnog tipa. Pri tom je ovo funkcionalno-semantičko dvojstvo kod uzročnih i odnosnih izričnih rečenica praćeno kompleksnim gramatičkim oblikom: pored deklarativnog *da* javlja se i uzročni veznik *jer* odnosno relativna zamenica ili prilog. I baš kombinacije *jer da* i *koji da* predstavljaju najupadljiviju karakteristiku SIR, koja je najviše i privlačila pažnju jezičkih stručnjaka (v. t. 1.3), a izazivala i otpor (up. npr. Naš jezik III/4, 1935, str. 127).

1.2 Rasprostranjenost SIR u jeziku pisaca

Što se tiče rasprostranjenosti upotrebe SIR, ovde možemo dati samo sledeće podatke o jeziku pisaca. Ovakve rečenice se javljaju poglavito kod hrvatskih pisaca druge polovine 19-og veka — Šenoa, Kovačića, Kozarca, Novaka, Tomića itd., i to kao ređi, ali ipak standardni rečenični tip (najređe su odnosne SIR). Kod savremenih hrvatskih pisaca su sasvim retke; evo nekoliko primera:

- (5) Drugi je opet žvakao zelene borove iglice (*jer da* to čisti krv) . . . (Marinković 54). — Aludirao je, zar, s tom „istinom” na gospodina izaslanika, *kojega da* nije bilo „ugodno slušati” (Božić 69). — Da li bi mu rekao da se tako ne smije ležati, *jer da* to organizam ne podnosi (Prica 19). — Ali jednoga dana rekla mi je sestra vratarica neka počekam badessu, *jer da* me hoće vidjeti (Novak Sl. 11).

Kod pisaca iz drugih krajeva SIR se javljaju samo okazionalno, i to uglavnom kao nezavisne (ali up. Lazarević 206):

- (6) Onda ih ona zamoli da bi joj dali jednoga čovjeka da joj pokaže put do Hercegovačke granice, a ona *da* će mu platiti putninu (Karadžić 434). — Na sastanku kaže Marija Radu sve redom i nauči ga da ugrabi Ružu s puta ili s vode, a *da* će mu je ona navesti (Ljubiša 38). — Mnogi rekoše da se to ne sme činiti. Ljubica je poginula od njegove ruke — zakon crkveni dopušta da se sahrani u groblju.

Cvetko je pogibalac od svoje ruke; on *da* se sahrani tu ili gore na glavici (Glišić 271). — Pogodio hranu u mehani, odredio jedan sto u uglu, *na kome da* se „postavi za tri persone” (Lazarević 206). — No treći mutež predstavljalo je mesto gde se pisac pisma izjednačavao s drugom koji će o svemu tome poslati izveštaj Balkanskoj federaciji. Njemu *da* je stalo do *prilagođenja gornjeg nama pred smrt* (Davič 162).

Nešto su češće kod Jakova Ignjatovića, npr.:

- (7) . . . ali ga Rešpekt opomene da to ne čini, jer će oboje s njim poginuti, no *da* će on sam stvar pošteno urediti (Ignjatović-VR 252). — Počeo ga goniti, nazivao ga ludom i fantastom, *da* od njega neće ništa biti, i pretio mu da će mu svaku pomoć odvući . . . (Ignjatović-MN 24). — Sad joj se ispovedi, da on na veliki put ide; vratiće se do pet godina, i *da* ga dočeka (isto 93). — Čika im kaže da ne mogu doći; otišli su daleko na put, no *da* su ih pozdravili (isto 231).

1.3 Važnija literatura

Upotreba veznika *da uz jer* i *koji* registrovana je u našim rečnicima, gramatikama i normativnim priručnicima; up. Rječnik JAZU (II, 1884—1886: 189^b), Rečnik SANU (IV, 1966: 2^b; smatra se germanizmom), Maretićevu Gramatiku (Maretić 1899/²1931: 490/456), Maretićev Jezični savjetnik (Maretić 1924: 12^a), Jezični savjetnik MH (Pavešić i dr. 1971: 58^a). U oba jezička savetnika odobrava se upotreba *da uz jer* kada se njom izbegava dvoznačnost, a za *da uz koji* smatra se da nije dobro.

S druge strane, za SIR su se zainteresovali stilističari u okviru izučavanja slobodnog neupravnog govora (fr. style indirecte libre): I. Frangeš (1963) opisao je prirodu slobodnog neupravnog govora i naveo literaturu o njemu, a pružene su i konkretne analize ovog stilskog postupka, npr. kod M. Krlež (Frangeš 1963; *Krležin zbornik* 1964: passim), u narodnom pripovedanju (Bošković-Stulli 1969) i u prevodenju latinskih tekstova na naš jezik (Frangeš 1973).

O ovakvoj upotrebi *da* u okviru šire istorijske problematike ovog veznika v. Grickat (1975: 209).

2. Gramatičke karakteristike SIR

2.1 Obeležavanje izričnosti

Ovdje se nećemo zadržavati na poznatim specifičnostima upotrebe glagolskih oblika (v. Frangeš 1963: 265—266) i anaforsko-deiktičkih reči u neupravnom govoru, nego ćemo samo navesti veznike (funktore) kojima se

gramatikalizuje funkcija indirektnog navođenja¹. Kao i u običnim izričnim rečenicama, i kod sva tri tipa SIR njihov reproduktivni (citativni) karakter se obeležava upotrebom veznika *da*². Sasvim retko, i verovatno samo kod nezavisnih SIR, javlja se i izrični veznik *kako*³:

- (8) A ovaj Grk ili Rus . . . mirno sjedi do Bobočkihinih nogu i frče svoju cigaretu govoreći o svojim impresijama sa prošlogodišnjeg sicilijanskog putovanja . . . *Kako* je more zapravo ogromna mlaka i što ljudi nalaze u moru elementarno, to da je njemu neshvatljivo (Krlježa-PFL 169).

Što se tiče raspoređivanja izričnog veznika, najpre treba reći da on dolazi posle uzročnog veznika i odnosne reči; up. *jer da* i *koji da* u (2) i (3). To znači da rečenica počinje onom rečju koja je povezuje s tekstom, a izrični veznik dolazi bliže predikatu. U odnosu na punoznačni deo rečenice, situacija je sledeća: bazična pozicija veznika *da* je ispred punoznačnog dela, te u nezavisnim SIR *da* stoji na početku rečenice, a u zavisnim odmah iza veznika *jer* odnosno iza relativne zamenice ili priloga. Međutim, pozicija deklarativnog *da* nije fiksirana. Štaviše, jezik pisaca kod kojih se javljaju SIR odlikuje se inverzijama *da* i početnog (neverbalnog) rečeničnog člana i u običnim izričnim rečenicama, naročito kad se radi o drugoj, odnosno poslednjoj rečenici u nizu, npr.:

- (9) Vi ste se na me uzvrtjeli bili, da ja toga ne razumijem i da je naše pravo jasno, a *stari Tahi da* će nas pomagati (Šenoa IV 59). — Rekoh mu, da ću poslati četu pod Kanižu i *Juriša da* će joj biti kapetan (Šenoa IV 279). — Odlučismo, da će se zasada pitanje o Elvirinoj udaži držati tajnom, a *ona da* će svakako svršiti učiteljsku školu (Novak Vj. III 114).

Takav raspored je vrlo čest i kod nezavisnih SIR:

- (10) Evo, šior: ovi me ljudi ovdje tuže da ih ne puštam k vama. *Vi da* ste došli pogađati zemlju, a *ja da* bih htio, da samo od mene kupite. *Zato da* sam vas i smjestio ovdje otraga (Car Emin I 359); v. i: (22), (28), (42) i dr.

Inverzija se sreće i kod uzročnih SIR (enklitike *uvek dolaze iza da*):

- (11) Zvonar bio dobar kum, te zajavi, da je Lovri prosto doći k njemu u Ljubljani, *jer on sam da* je oslabio, pa će mu kumče biti u pomoći (Šenoa II 106). — . . . a gospođa ga za to pače i pohvali, *jer Joso da* zna raditi, da su gospođa vazda u dobroj volji (Šenoa II 370). — Po njegovu mnijenju trebalo bi cijelu općinsku upravu u novu

¹ Kada je izrični glagol u imperativu, izričnom rečenicom se iznosi ono što tek treba da bude reprodukovano:

A ti, drveni sveče, poteci što ti noge dadu, pa *reci* tvome sucu, *neh*пусти račune, *jer da* su došle u Zagreb njihove milosti gospodin ban i gospa banica (Šenoa IV 170—171).

² Kod starijih čakavskih i kajkavskih pisaca deklarativno *da* se upotrebljava i pri direktnom citiranju (up. Zima 1887: 132—133, i tamo navedenu literaturu), npr.:

Onda vuk veli: *da* ti si, lisica, pojela meda (Zima 1887: 132).

³ V. i Frangeš 1963: 274—275.

kclotečinu navrnuti, jer *današnja da* ne odgovara duhu vremena (Kozarac 239). — ... pa me uzme silno moliti i zaklinjati, neka umah k njemu pođem, da mi ima nešto silno kazati, a skrajnje da je već vrijeme, jer *njemu da* je još ove noći ostaviti sve i otići nekud daleko (Đalski I 137).

Izrični veznik, prema tome, ne čini obavezno kontinuiranu sekvencu sa uzročnim veznikom, što je i razumljivo jer se tu radi o gramatikalizaciji različitih aspekata rečenice. Situacija nije principijelno različita ni kod relativnih SIR. Mi, istina, nismo naišli na primere inverzije, ali to sigurno nije posledica nemogućnosti takvog raspoređivanja, nego, s jedne strane, malog broja primera, a s druge — činjenice da relativna zamenica ili prilog predstavljaju tematski član rečenice, koji je tako već raspoređen u inicijalnu rečeničnu poziciju, odnosno ispred veznika *da*.

2.2 Obeležavanje originalne komunikativne funkcije

U obaveštajnoj (= izjavnoj) rečenici komunikativna funkcija nije obeležena nikakvom gramatičkom reči, pa je razumljivo što takvog obeležja nema ni u izričnoj rečenici kojom se indirektno citira neka obaveštajna rečenica. Tu se samo upotrebljava veznik *da* kao obeležje izričnosti (citativnosti). Međutim, kada se indirektno navodi zapovest ili pitanje, dakle kada se radi o komunikativnoj funkciji koja i u originalnoj formulaciji ima posebna obeležja (u odnosu na obaveštajnu rečenicu kao nemarkiranu formu), onda se i u SIR, kao i u običnim izričnim rečenicama, javljaju odgovarajući faktori koji obeležavaju datu funkciju. Kod imperativnih SIR ti faktori su rečca *neka* (koje nije ograničena samo na upotrebu sa trećim licem; up. Jagić II 278) i, ređe, imperativno *da* (oblički podudarno sa deklarativnim *da*):

(12) ... stigne mu i opet jedan od onih dosadnih očevih listova, koji neprestano pitaju, koliko je ispita i sa kojim uspjehom položio, i *neka* mu zaboga što prvo šalje svjedodžbe (Kozarac 433). — Priповеда da se Rousselot sprema da ide na ferijalne kursove u Marburg, gde bi hteo predavati o svojoj specijalnoj struci, pa *neka* pošaljem tamo Rešetara (Jagić II 278). — Ali nije učinio ni dva koraka, kad začu *da* ga ona zove i *neka* je pričekala (Turić 155).

(13) Ja dakle rekoh gospodinu markezu tako. Među vrtom Konjskoga i Krupića ima ovisok zid. To *da* nam bude put (Šenoa IV 176).
 Kod upitnih (i upitno-uzvičnih) SIR faktori su upitne reči:

(14) A on veli da mora tako biti i *što* nama pada na um, tući se s njima (Turić 125).

U čakavskom i kajkavskom na početku rečenice sa imperativnom ili upitnom reči može da se javi veznik *da* (Rječnik JAZU II, 1884—1886: 189^b, 202 i 211^b; Zima 1887: 133; Belić 1910: 255). Ovo ćemo ilustrovati sa dva stilski markirana primera iz novela Sl. Novaka i primerom iz pisma jednog čakavca Jagiću:

(15) Stric se počeo derati na njega, da ga neće nikako pustiti i *da neka* drži jezik za zubima, šmrkavac jedan (Novak Sl. 42).

(16) Pitate me *da* govore *li* u nas „maša” uz „misa” (Jagić II 211). — Ona mu je odgovorila, neka pogodi, i *da šta* bi joj on dao (Novak Sl. 19).
Kod pisaca koji inače dosta upotrebljavaju SIR nismo naišli na ovakvo kombinovano obeležavanje deklarativnosti i originalne komunikativne funkcije, sem u ova dva primera:

(17) . . . dade mi dobar savet, *da neka* pokušamo o podne ručavati u Rathauskeller-u . . . (Jagić I 135). — A ti oglasi u vojsci, *da* slobodno *nek* ostavi mejdan svaki, koji nema volje boriti se . . . (Tomić-ZB 160).

S druge strane, ovi pisci ponekad u zavisnoupitnim rečenicama, pa i nezavisnim pitanjima upotrebljavaju *da* posle upitne zamenice ili priloga:

(18) Možda i jesu jednaki! *U čemu da* je on bolji od nje? (Kozarac 315). — Otac ju zapita, *gde da* je tako dugo zaostala . . . (isto 53). — I stara Jele bila ga nekoliko puta upitala, *kakav da* ga to posao goni u Jablanac (Kumičić 120).

Našli smo jedan ovakav primer i za SIR:

(19) Doviknuh im neka stanu i *kamo* k bijesu *da* idu? (Šenoa IV 461).
Imperativne, a pogotovu upitne SIR dosta su retke, i obično se javljaju kao nezavisne. Ipak, iako sasvim retke, moguće su i neke kombinacije sa zavisnom upotrebom, i to, prema našem materijalu, uzročne upitno-uzvične rečenice, npr.:

(20) Pametni momak odmah proesapi, da svih tih šest cekina može liepo ostati u njegovu džepu, *jer što* da od tog zlata dade ista svojim drugovom (Tomić-KK 119—120).

i odnosne imperativne rečenice:

(21) Ja sam joj se odmah ponudio za prijatelja, *na kojega neka* računa u svakoj prigodi (Đalski I 375). — Za tim oštrim glasom naloži vojnikom, da toga čovjeka odpreme u varošku kuću, *gde neka* kažu, da je taj pandur pomahnitao od mnogog pića . . . (Tomić-KK 164).
V. i 6: Lazarević 206.

2.3 Kookurencija izričnosti i uzročne i odnosne upotrebe

Kao što je ranije rečeno, dok zavisna („vezana”) izrična rečenica uspostavlja vezu sa tekstom preko svoje upravne rečenice, SIR se mora povezati direktno, jer upravne rečenice sa izričnim glagolom nema. O tome kako se ovo povezivanje vrši kod nezavisnih SIR biće reči u sledećem odeljku, a ovde ćemo pokušati da objasnimo zašto dolazi do upotrebe SIR u funkciji uzročnih i odnosnih rečenica i zašto se javljaju samo te dve zavisne funkcije.

Sledeći primeri:

- (22) Kod kuće ostavio je materi pismo, u kojem ju je zaklinjao, neka se ne uznemiruje, *on da je samo na tri dana otputovao u nužnu ali skroz neđužnu poslu svojih etrurskih vaza* (Đalski-MP 150). — Husein-kapetan odписа namah u ime Bošnjakâ velikomu veziru, da ima do sutra u ime sultana odobriti sve, što od njega traže, *inače da će odmah krenuti prama Skoplju* (Tomić-ZB 120). — Tako mu je ona nekom prigodom izjavila, da je rada nastaniti se u domovini svoga oca, *ovdje da joj je veoma dodijalo . . .* (Car Emin I 236). — Ali mu je sutradan negdje oko podne stiglo od Klare pisamce . . . u kome ga mlada žena moli, neka za neko vrijeme prestane dolaziti na „Kuk”. *Na povratku da je susrela Leitnera, koji je zacijelo za njima uhdio* (isto 337).
- (23) Hitrec je očajno urlikao *za tim svojim bikom*. *Bik* da nije osiguran, njega da izvedu, to je jedino njegovo blago na svijetu! (Krlježa-PFL 65).

sadrže nezavisne SIR upotrebljene ili u okviru sluzene rečenice ili samostalno. U oba slučaja među njima i prethodnim tekstem nema sintaksičkog odnosa (one su samo jukstaponovane), ali postoji semantička veza, i to u (22) uzročna, ili, preciznije rečeno, argumentativna ili eksplanativna, pošto se ne radi o uzroku u užem smislu, nego o razlogu, argumentu, objašnjenju i sl., a u (23) koreferentna, jer se rematska, finalno raspoređena imenička fraza (*za*) *tim svojim bikom* i tematska, inicijalno raspoređena imenička fraza *bik* odnose na isti pojam. Ove dve semantičke tekstualne veze mogu da dcbiju i svoj sintaksički izraz, odnosno mogu biti gramatikalizovane: uzročna (argumentativna, eksplanativna) upotrebom veznika *jer* (kao u 2), a koreferentna (uz određene tekstualne uslove) — relativizacijom (kao u 3)⁴. Pri tom treba dodati da kod oba ova tipa zavisne integracije SIR ipak skoro redovno imaju izvesnu tekstualnu autonomiju, jer se upotrebljavaju nadovezivački (aditivno), tj. odvojene su pauzom odnosno zarezom od prethodnog teksta. Naime, našli smo samo dva primera za korelativnu, dakle tešnju, vezu, i to kod uzročnih rečenica:

- (24) Da kažu, da su se kmetovi pobunili od obijesti, toga ne bi gore vjerovali; ako bi rekli da su se digli *radi toga jer da* tobče ne mogu podnositi jaram kmetski i nasilje zemaljske gospode, tužili bi sami sebe . . . (Tomić-U 79). — Šumarovi se lijepo pazili sa Klernovskovima, pa i danas su ih pozvali Klernovski lih *stoga jer da* su sami . . . (Draženović 507).

Ponekad dolazi do konkurencije navedenih semantičkih veza. U tom slučaju se najčešće upotrebljava kauzalna subordinacija (up. 25), ali se sreće i relativizacija (26), a i jukstaponovanje (27):

- (25) Još je i to čuo, kako će oni po prah, *jer da* ga ima samo malo ondje u kutu čardaka (Šenoa IV 277). — Pokojna bi mati svake večeri molila dugo nad njom i opominjala je, neka se kloni babe Anđe, *jer da* je u nje zlo oko (Car Emin 227). — Ustajao je na pr. protiv pomodne muzike, *jer da* se u njoj ističe samo melodioznost (Barac 274).

⁴ Tipični relativizator je zamjenica *koji*, ali se javljaju i relativni prilozici; up. (21) i (26).

- (26) A onda su polagali velike nade u Ameriku, *otkuda da* u susjedna sela stižu veliki novci od ljudi, koji su se odvažili poći prekc mora (Novak Vj. III 201).
- (27) U subotu reče Kata roditeljima . . . da bi sutra pošla u varoš, tamo *da* će se reći mlada misa, dani da su lijepi, a ona i tako još nije ondje bila (Kozarac 61).

3. U p o t r e b a S I R

3.1 *Nastavljanje neupravnog govora: nezavisne SIR*

Odsustvo uvcdne rečenice nameće poseban uslov za upotrebu SIR: da se oni momenti koji se obično izncse upravnom rečeniccm, pre svega identitet govornika i komunikativna radnja i njeno situiranje, mogu identifikovati na osnovu konteksta (ili govorne situacije). Zato je razumljivo što se nezavisne SIR — jedna ili više njih — najčešće javljaju u nastavku već uvedenog neupravnog govora, jer se tu relevantni podaci mogu „parazitski” interpretirati: govornik — kao identičan onom u uvodnoj rečenici, a komunikativna radnja — kao nastavljanje već započete komunikacije, tj. u smislu „nastavio je”, „produžio je”, „dodao je” i sl. Primeri:

- (28) Među ostalim pripovijedali su i to, da ste htjeli izaći iz sjemeništa poradi neke učiteljice. Vaša mati *da* se tome odlučno oprla pod prijetnjom prokletstva i tako *da* ste se mimo svoje volje zaredili za svećenika (Novak Vj. III 213). — Zašumio i zazviždao sad odnekuda vjetar, da je mladog zgubidana istjeralo i prognalo iz škola. *Da* nije više ni mužek, ni gospodin, nego da će biti poput svih protjernih đaka fakin i potepuh ili kakovo spletkarsko mazalo na selu (Kovačić II 272). — Kod večere kaza nam, da on u svojoj kući ne trpi nikakovih danguba i da zato moramo svaki dan učiti, kao da smo u gimnaziji. Jedan pater franciskan *da* će dolaziti svaki dan k nam a na više sati i poučavati nas, a na koncu *da* ćemo sva trojica u Požegu na egzamen! (Tomić-MD 10).

Što se tiče sintaksičke veze nezavisnih SIR sa prethodnim neupravnim govorom, tu se obično radi o prostoj jukstapoziciji, kao u (28), ali je moguća i nadovezivačka koordinacija:

- (29) Bijeli fratri rekoše, da im je majka božja čudo učinila. *Al* mlin *da* je okužen, da se sažge (Šenoa IV 85). — Dugo smo šutjeli a onda je on ponovio da služi sedam godina. *I* četiri jarma *da* su imali i zemlje a on da sada tako tu stoji . . . (Krlježa-N 159).

Ovakva funkcija nezavisnih SIR može se posmatrati s obzirom na dva aspekta koji karakterišu nastavljanje neupravnog govora: postizanje tekstualne kohezije navođenja i obeležavanje reproduktivnog karaktera teksta. Što se prvoga aspekta tiče, pogledajmo najpre primere:

- (30) Nadalje se upušta gospodin antikritičar u pojedine germanizme, da ih opravda. *Ja mu velim*, ako je u tekstu „porodički oci”, da je to germanizam; *ja mu velim*, da porodica, ako i ne u štokavštini, te u drugim slavjanskim jezicima „Gebärhaus” znači . . . *Ja mu velim*, da je naveo pogrešnu izreku, koje nisam ni napisac, *ja mu velim*, da je „sjednica” kod slikarije i opet germanizam . . . (Šenoa I 483). — *Ona mu je važno, kao da čita, ispričovijedala*, da njoj pripada dio . . . *Nadalje mu reče*, da je ona neko vrijeme i porez plaćala za svoj dio . . . *Napokon reče*, da se ona sjeća kao juče, da su oni prije deset godina . . . bili prvi put radi te diobe kod općinskog ureda . . . (Kozarac 258).

Tu se započeti indirektni govor nastavlja na taj način što se svaka nova citativna celina uvodi posebnom upravnom rečenicom. Ovaj postupak je u principu redundantan, jer se relevantni uvodni podaci mogu interpretirati na osnovu konteksta, tj. početne uvodne rečenice. Redundantnost može, naravno, imati svoju stilsku funkciju (up. Šenoa I 483), ali se obično izbegava, i to upotrebom slobodnog neupravnog govora⁵, odn. navođenjem teksta bez dodavanja nove uvodne rečenice, npr.:

- (31) U razgovoru pripovjedi Rastovac, da je študirac u Pragu, Beču i Štrasburgu. *Otac je njegov bio časnik i oženjen s Čehinjom. Imao je i jedan štipendij, pa je mnogo putovao. Mnogo je u mladosti, osobito o praznicima, proveo u Češkoj. Roditelji su mu i sada živi, a mati vodi komandu u kući . . .* (Turić 64).

Navedeni primer pokazuje tipičnu srpskohrvatsku situaciju i u pogledu drugog spomenutog aspekta nastavljanja neupravnog govora: izbegavanje redundancije se odnosi ne samo na uvodnu rečenicu, koja ostaje neizrečena, nego i na obeležavanje reproduktivne funkcije teksta. Naime, date rečenice nemaju deklarativnu formu, nego se njihova funkcija indirektnog navođenja identifikuje na osnovu njihove pozicije iza uvedenog indirektnog govora, na osnovu njihovog smisla i na osnovu vremenske situacije (up. *Roditelji su mu i sada živi. . . : Roditelji su mu i tada bili živi. . .*). Ako se sad vratimo SIR, videćemo da su one u odnosu na (30) i (31) neka vrsta međustepena: i one spadaju u slobodni indirektni govor kao i (31), ali je njihov reproduktivni karakter ekspliciran deklarativnim veznikom *da*⁶.

O koheziji indirektnog navođenja — koja očigledno stoji u antagonističkom odnosu prema izbegavanju redundantnosti — treba reći još nešto: kod slobodnog indirektnog govora nastavljanje se može eksplicirati i parentetičkim rečenicama kao što su: *kaže, veli, reče, nastavi* i sl., npr.:

⁵ O slobodnom neupravnom govoru v. Frangeš 1963.

⁶ Asindet i upotreba *da* mogu se na razne načine smenjivati; evo jednog primera (sa $\emptyset$ je obeleženo mesto moguće upotrebe *da*):

Gospođa mu je rekla, da je [Pokupčić] nenadne bio pozvan od brata Pokupicu. Mada nije rado išao, ipak $\emptyset$ je morao otići jer *da* je neka važna i siln stvar. Dan prije Staroga ljeta *da* je već otišao, pa $\emptyset$ nije tako s njima ni dočekao Novo ljetu (Đa ski II 408).

- (32) Rekao je da imamo tisuću godina mora u sebi i da se to ne da izbaci najedamput. Glavinja se i još će se glavinjati. Potjerat ćemo, *veli*, sto puteva dok dođemo na onaj jedan, na onaj pravi . . . A već će doći vrijeme, kad će i pamet progovoriti, jest — *na stavi* — mi ćemo dalje . . . (Car Emin I 328).

Radi se, dakle, o hibridnoj konstrukciji kojom se ekspliciraju uvodni momenti, ali bez sintaksičkog podređivanja reproduktivne rečenice. Ovaj postupak se sreće i kod SIR:

- (33) Jela Filipčička . . . dokaza putem Gupcu da su to kaniški konjanici gospodina Taha, prava napast, jer po cijelom selu da već nema ni guske ni kokoši, a djevojke i mlade žene da ne smiju pred kućni prag . . . Na sreću, *reče*, da će taj smet sa gospodarom za tri-četiri dana krenuti u Mađarsku . . . (Šenoa IV 343). — Pripovjeda mi Leon, da ni kod njih tamo žene ne rađaju puno djece . . . Kod njih, *kaže*, da i ne ima sirotinje . . . (Kozarac 363).

S druge strane, nastavljačku upotrebu SIR treba povezati sa složenim rečenicama koje sadrže niz izričnih rečenica isparcelisan upotrebom veće pauze odnosno tačke i zareza, npr.:

- (34) Reče mi, *da* sam prosta, glupa, nevaljana; *da* ne znam za fine gospodske običaje i *da* se vidi, čija sam krv (Šenoa II 352). — Hvalila se, *da* je neki dan bila djeveruša umrvšemu gimnazijalcu, *da* je čitava deputacija došla ju u to ime prositi; ostale gospođice *da* su joj radi toga strašno zavidne, i t. d. (Kozarac 144). — S kime je osobito intiman bio, tomu je povjerio tajnu, *da* on ima latinsku knjigu o medicini, staru trista godina; tu knjigu *da* je napisalo dvanaest najglasovitijih liječnika, ali ta knjiga *da* je sada vrlo rijetka, osim njega malo će ju tko još posjedovati; po toj knjizi, *da* se mogu sve bolesti, bez ljekarn.: izliječiti (Kozarac 277).

SIR bi se mogle smatrati daljim stupnjem u osamostaljivanju ovakvih rečenica, kao što pokazuje primer:

- (35) . . . odvrat mi oholo, *da* je to vrlo mučno; plemstvo svake kraljevine *da* ima osebnih tradicija; novo militarsko plemstvo . . . *da* nije ugledom ravno starim velikašima . . . *On bar da ne bi nikad dao kćeri takovu zelenu plemiću* . . . (Šenoa III 45).

Zato se može reći da ovakva upotreba SIR najmanje odudara od obične upotrebe izričnih rečenica.

3.2 Nastavljanje neupravnog govora: uzročne i odnosne SIR

Već uvedeni neupravni govor predstavlja najčešći okvir i za upotrebu uzročnih i odnosnih SIR. Uzročnoj SIR, pored obične („obaveštajne”) izrične rečenice (up. 36), često prethodi imperativna izrična rečenica, sa *neka* (37) ili *da* (38):

- (36) Kazivali ma ljudi, *da* će u Zagrebu dobro proće biti, *jer da* u tom gradu puno gospodskog, rastrošnog svijeta ima, a trgovaca vrlo malo (Šenoa II 331). — Veli, *da* mora pred vaše lice, *jer da* vam ima o važnim poslovima govoriti (Šenoa IV 291). — Treći opet govorili, *da* ih je Anka općarala, *jer da* ima čudne oči, koje u isti čas na sve četiri strane gledu (Kozarac 120). — Mati je to odmah opazila, pa je razložila kćeri, *da* ju je na to prisilila nužda, *jer da* u sadašnje vrijeme ženska glava, bez ikakve podpore mužkarca, ne može obastati na imanju (Tomić-MD 157).
- (37) Iz biskupskog dvora poletješe časnici k svojim četama, da im doglase, *neka* se svatko spremi na sutrašnji dan, *jer da* će vojska krenuti na sjever (Šenoa IV 477). — Poručio mu, *neka* mu ne dolazi na oči, *jer da* bi moglo zlo biti (Tomić-MD 83). — Trafikantica Regina došla je kući oko osam, pogladila ga po kosi i rekla mu *neka* obuče svoje baršunasto odijelo, *jer da* idu u grad (Krlježa-PFL 18). — Rekli su mu stari i iskusni moreplovci . . . *neka* pazi, *jer da* će vidjeti divlje jelene gdje plivaju uz lađu (isto 50).
- (38) . . . samo otac reče Tomi, *da* ne trguje previše s konjima *jer da* mu odsad ne da ni krajcara za to trgovanje (Kozarac 123) — . . . ali uto dođe poslužnik od suda, po kojem odvjetnik javlja, *da* se pripravi nešto bolji ručak, *jer da* će savjetnik također doći (isto 416). — Neka vojvotkinja, dovedavši kćer na otmenu sjedjeljku, reče joj plašljivo, *da* pazi na sebe, *jer da* je tu — Brummel (Matoš 31). — Bez promišljanja napisala Klari pismo, u kojemu je moli, *da* iza večere izađe u vrt, *jer da* joj ima nešto da saopći (Car Emin I 344).

Evo primera i za odnosne SIR:

- (39) Reče, da je sramota, da se otimljem sudu, i *da* bih davno suđen bio, da me ne štiti ženska suknja, grofica Terezija Bačanka, *koja da* je rad mene uskratila njemu svoju milost (Šenoa III 217). — Kazati ćeš, *da* ti je doniela ljubeće, vierno srce, *koje da* vriedi više nego sve bogatstvo svieta (Tomić-MD 174).

I ovdje se govornik kome se pripisuje originalna tvrdnja identifikuje sa govornikom navedenim u uvodnoj rečenici, a komunikativna radnja se shvata kao dodatno obrazloženje⁷, odnosno kao pružanje dodatne informacije o pojmu na koji upućuje relativna reč.

Naravno, zavisne SIR mogu se vezati i za nezavisnu SIR kojom se nastavlja neupravan govor:

- (40) Rekao mu je . . . da je on, Filip, priroda pasivna . . . ! Pred Filipom da stoji sasvim sterilna petnja . . . , a eventualno i samoubojstvo! Ali ova posljednja varijanta *da* nije vjerojatna, *jer da* je Filip po svojoj prirodi organizam slab i kukavan . . . (Krlježa-PFL 147)

⁷ U uzročnim SIR sa *inače* argument ima karakter pretnje:

I napisala ocu list, u kojem mu javlja, da mu se najdulje za mjesec dana mora izjaviti glede gospodične Tellierove, *jer inače da* će s mjesta kvitirati i oženiti se s njom, ne pitajući (Tomić-MD 33).

- (41) . . . ispovijedi sluga sve . . . Baštinik *da* je novcem predobio za se gradskog pisara te po njem dao sastaviti novu oporuku, i kad je trgovac Ž. umro, *da* su na brzu ruku sazvali svjedoke, lakoumnog komisa i glupog zvonara, *koji da* ne znaju za tajnu (Šenoa II 300).

3.3 Smenjivanje komunikativnih radnji

U tački 3.1 pokazana je upotreba nezavisnih SIR radi reproduko vanja dodatnog sadržaja vezanog za početnu komunikativnu radnju, pri čemu su SIR bile, više ili manje, paralelne izričnim rečenicama koje dopunjavaju početnu uvodnu rečenicu. Nešto drugačiju situaciju ilustruju primeri:

- (42) . . . predloži mu, da se njih dvjce slože protiv Petra, pa da zatraže diobu; *ona ako ne dobije nikakova dijela, da joj ga baš ni ne treba, a ako ga dobije, da će od svoga dijela dati njemu i Marku — tri rala. Ona da voli njemu siromahu, negoli djeveru Petru . . .* (Kozarac 316). — Obećaje mi, da će nešto iz mojega rukopisa sâm čitati u Akademiji, *Paviću da je sada žao „što je onaj pamflet napisao“*. *Štrosmajer da je poklonio Akademiji 40000 for. . .* (Jagić I 324). — Već su navalili na načelnika, da sazove vijeće, da se zaključak o željeznici ukine i pusti Nijemcima, da po volji grade. *Oni da će se tako udobrovoljiti i mjesto će iznovice imati vode* (Car Emin I 363).
- (43) Zapita moj Talijan našega junaka iz švaračke kompanije, šta želi, i *da će mu tražeći biti u pomoći* (Šenoa I 310). — Raspituju se na sve strane pod Susjedom, po Trgovini, Jakovlju i po drugim selima, tko da je staroj gospoštini vjeran, a *na toga da će doći bič* (Šenoa IV 326). — Samo kad je jednom kasno podvečer poštovana susjetka mu, čizmarica Mikulička, u vrtu preko plota stala ispitivati Vidovu služavku, šta se zaboga u toj kući radi, pa *kako [= da] je Vid pravcati mjesečnjak, koga bi valjalo škropiti svetom vodicom . . .* (Šenoa II 334). — Snahe se nisu prestajale brinuti ima li još na stolu od prijašnje podvorbe a *ako nema da će donijeti iz smočnice . . .* (Majdak 26).
- (44) Arhimed je zahtijevao, da mu se izvan svijeta točka naznači, pa *da će ga maknuti s mjesta* (Šenoa I 294). — . . . i onda je Đukerija čuo, kako je i opet prišao škrinji i molio Ajku, neka ide leći u postelju, a *on da će na škrinju* (Turić 159).

U svim ovim primerima početni nepravni govor reprodukuje sadržaj neke specifične komunikativne radnje; up. u (42) *predloži mu, obećaje mi, već su navalili na načelnika*, a u (43) i (44) to su radnje koje kao dopunu zahtevaju zavisnoupitnu odnosno imperativnu izričnu rečenicu. Nasuprot tome, SIR se pojavljuje kao nespecifičan nastavak, tj. kao proizvod komunikativne radnje neutralnog tipa („rekao je dalje“, „dodao je“ i sl.). Drugim rečima, početni izrični glagol se ne bi mogao poncviiti ispred SIR.

Ovome su slični slučajevi u kojima se početni govor ne reprodukuje, nego opisuje:

- (45) Vašega brata sam naravski grdio onako naoko, i *da ću ga odmah uklo-niti* (Šenoa IV 303). — . . . treći krstili nemilo Jagu, što joj se proh-tjelo gospoštine, i *da će se pokajati* . . . (Šenoa II 378). — Sad Jeli zlo. Kuda će? Da služi u samostanu, htjede ujak. Al ne. Gospoda Gregorijanci, vazda kivni na fratré, ne dadoše, već *da mcrá služiti u gradu* (Šenoa IV 85). — Sestro! Okrutnice! Nijesi li me ti prva nazvala bratom svojim, a *ti da budeš sestricom mojom?* (Kovačić II 125). — I njega je savjetima upozorio na ozbiljnost književnog rada, na učenje i proširivanje vidika, a *onda tek da može baciti pogled na Parnas* . . . (E. Štampar u: Đalski I 22). — . . . i smješkao se pritom mirno i ljubazno, ispričavajući se što smeta, ali *da je došao u jednoj stvari, koja nije samo lično njegova privatna* (Krlježa-PFL 205).

U svim slučajevima kao govornik se uzima osoba označena subjektom uvodne rečenice odnosno rečenice kojom se opisuje govor, a komunikativna radnja je nastavljачka radnja nemarkiranog tipa, sem kad se radi o posebnoj vrsti izričnih rečenica, kao u primerima:

- (46) Ban mu ponudi u svoje ime da će dobiti sve novce što je platio Batoru, i *nek se seli odavle* (Šenoa IV 506). — . . . već mi taj bez-božnik Svesvetički pekaza pismo od njega, gdje ga Bator hvali i *neka* ne haje za moje prigovore (isto 293).

gde se mora rekonstruisati neka radnja imperativnog tipa, i kao u primeru (19), gde se podrazumeva upitna radnja.

Što se tiče sintaksičkog odnosa SIR i konteksta, ovde se, sem kod tipa (42), gde je obično i juktaponovanje, SIR koordinira. Pri tom se u nekim slučajevima ova koordinacija može tumačiti kao originalna, npr. *Naznačite mi točku izvan svijeta, pa ću ga maknuti s mjesta* (44: Šenoa I 294), a u nekima se radi o sekundarnom koordiniranju, npr. 45: Šenoa II 378.

3.4 Eksplikativna upotreba SIR

SIR se mogu nadovezivati na opis komunikativnog akta i na drugačiji način od onog koji je naveden u prethodnoj tački; evo nekoliko primera:

- (47) I zbilja digne ti se na konferenciji poslanik zagrebačkoga kaptela, pa udri na Slavoniju. *Da* je od starine spojena sa Hrvatskom, *da* spada pod bansku vlast, *da* je taj vlasti povraćena . . ., *da* bi morali Slavonci sa Hrvatima birati u zagrebačkoj kongregaciji za požunski sabor, *da* je taj posebni izbor „contra jura regni Croatiae” (Šenoa III 80). — I Goethea zavede čak, te pisaše o nekakom tobczñjem „dvostrukom ubijstvu” u Firenci. Bajron *da* ljubljaše neku lepoticu, nju *da* je ubio ljubomorni suprug, a ovoga *da* je izjela pomrčina (Matoš 21). — A sada se sve okrenulo protiv nas, osobito protiv njega, Rajkovića i mene. Mi *da* smc krivi, da će mjestu biti oduzeta voda, *da* će kupalište opustjeti, propasti — i što ti ja znam, što sve (Car Emin I 363). — On mi je već toliko puta jasno napisao i

reкао, šta o njima misli! *Da* su od ovoga ideala naše mladosti stvorili najveći skandal, koji uopće može da se zamisli! *Da* su sve profanirali, što je u ovoj zemlji izgledalo svijetlo i zanosno! (Krlježa-N 152).

- (48) Župnik Štefančić usprotivio se toj silnoj slavi i uzeo opet isto tako hvaliti „gorušične obloge”. S njima *da* je zadnji put dapače spasio život jednomu utopljeniku (Đalski I 168). — Kao stari gavran, tako je žvakala svoje lijekove i neprekidno govorila o tome kako umire od raka. Ona *da* to zna, da je njoj svaka minuta odbrojena, jer ona vidi već po svojim modrim noktima da njen rak neprekidno raste (Krlježa-PFL 73).

Ovde se jedna ili, češće, više SIR javljaju kao neka vrsta apozitivnog ekspliciranja sadržaja komunikativnog akta formulisanog u prethodnoj rečenici (up. 47) ili kao neki detalj tog sadržaja (48). Pri tom bi se ovakav karakter veze izričnih rečenica sa prethodnim tekstom mogao eksplicitnije obeležiti kataforском intonacijom odnosno upotrebom dve tačke, npr.: . . . *pa udri na Slavoniju: da je od starine spojena sa Hrvatskom . . .*

Kao jedna varijanta ovakve upotrebe SIR mogu se smatrati primeri kao što su:

- (49) Sprvine htjedoše nam zavarati oči. Svi krajiški časnici *da* će biti domaći sinovi (Šenoa III 30). — . . . poslao Svrača po drugi put. *Da* o pomirbi s Tahom nema govora, jer se je Sofija udala za Milića. *Neka* se vrate, jer da ću ih inače nataknuti na ražanj (Šenoa IV 461).

gde se samo podrazumeva komunikacija: „zamazivanje očiju” je obavljeno određenim izjavama, a Svrač je poslat s određenom porukom.

Gramatički su drugačije, ali funkcionalno dosta slične i ovakve relativne SIR:

- (50) To svoje uvjerenje potkrepljivali su osobito s Vinkom, *koji da* se najviše umetnuo u oca i iz kcjega valjda ništa ne će biti (Kozarac 155). — Za užitom pripovijedaše barunica Margiti o Beču i o svom sinu Adamu Patačiću, *koji da* ima izgleda skoro postati biskupom (Tomić-U 28).

kojima se navodi govor spomenut u upravnoj rečenici.

3.5 Ostali slučajevi nadovezivanja SIR

Jedna od tekstualnih situacija za upotrebu uzročnih SIR jeste konstatovanje neke radnje komunikativnog tipa (up. 51), ili radnje povezane s komunikacijom (52), ili i radnje bez implicirane komunikacije (53), za koju se

onda kao obrazloženje, objašnjenje i sl. citira određena tvrdnja čiji je autor lice označeno subjektom upravne rečenice⁸:

- (51) . . . no ipak si djecu uvijek željahu i uzdisahu za njom, *jer da* će istom djeca donijeti božji blagoslov i sreću u brak (Kovačić II 261). — Tada mi je naglo rekao „zbogom”, *jer da* se već drugoga dana vraća natrag u grad na nauke (isto 278). — Došlo je pismo od njene matere, u kojem je poziva odmah kući, *jer da* je ruku njenu zaprosio bogati mletački konte (Đalski-MP 133). — . . . pa mu živo preporučali *finu taktiku*, *jer da* je već u njegovu kraju započela *buna* (Šimunović 29). — Strana gospođica umoli je za oprostjenje, *jer da* u onome naglom susretu i radi njezine odjeće, nije znala tko je (isto 136). — . . . on traži ravnih pet stotina, *jer da* su ga pritisluli vjerovnici! (Novak Vj. II 229).
- (52) . . . otkazao je stan, *jer da* će se za šest dana k vama preseliti (Šenoa II 390). — Svijet ti se smije, *jer da* si danguba, manita luda . . . (Šenoa III 24). — No malo prije nego odoh do regimente, imenovali me stažmeštarom, *jer da* sam vrijedan (Šenoa III 276). — Tetka Anka pridržavala ga, al mladić nije se dao *jer da* mu još večeras prispijeti valja na Medvedgrad k bolesnoj majci svojoj . . . (Šenoa IV 41). — Jure Škiljavac tužio u magistrat vlastitoga sina, *jer da* ga je izbio, što mu nije htio dati novaca (Novak Vj. II 140). — . . . u bečkom magistratu naprosto odbiše varaždinsku reklamaciju, *jer da* on po ocu spada pod zavičajnost bečku (Jagić II 150). — A Stjepan se Ivićević još g. 1846 u „Zori dalmatinskoj” borio za slobodu u književnom jeziku, *jer da* u Dalmaciji žive Hrvati, Slovinci, Srblji, Dubrovčani, Ercegovci, Bošnjaci (Barac 14).
- (53) Gospoda Erdedi prodali gospoštinu vašemu djedu Ambrozu. Svijet se veselio, *jer da* će biti bolje (Šenoa IV 84). — . . . a stari otjera djevojku iz grada, *jer da* je nepoštena (isto 85). — . . . pa Mlečići su, čini mi se, kivni na te, a i njemačka gospoda, *jer da* jariš naše junake (isto 253). — Sve mi odniješe Rabatini vojnici, *jer da* je to ukradeno blago (isto 269). — Bijeli regulaši su nas pritom dakako nekako poprijeke gledali, *jer da* nismo pravi vojnici — mi škuri Hrvati sa crnim remenjem (Šenoa III 32). — Ali Štajerac hitro napusti udoban stan, *jer da* noću lupa po ljetnikovcu nekakva sablast, utvara crna žena, šta li (Kovačić I 211).

Slična je situacija i kod odnosnih SIR, samo što se tu ne radi o obrazloženju, nego o citiranju dodatne informacije o pojmu na koji se odnosi SIR, s tim što se i ovde navedena tvrdnja pripisuje subjektu upravne rečenice:

- (54) Protiv mojega prigovora pozva se Peh na ocenu Leskinovu, *koji da* je prevod odobrio (Jagić I 427). — U pismu od 17. febr. 1910 . . .

⁸ Nekada se to lice samo podrazumeva, kao u primeru:

Ni živa duša ne smije znati, da vas je prevario, okrao, da je trgovina zadužena. Isplatiti valja dugove, otvoriti barem za jedan čas trgovinu. Poslije se može zatvoriti, *jer da* se udajete za kapetana (Šenoa II 328).

(up.: Poslije *vi* možete zatvoriti trgovinu . . .).

spominje nekrolog Hermenegildu Jiričeku *koji da* je ispaо nešto preopširan (Jagić II 276). — Ima i jedno pismo od 3/11 . . . u kojem se opet žali na napadaje na nj Hataline, i to preko nekog Nemca, *koji da* je mene počastio titulom „Redactionsthebaner“ (isto 80). — Svoje pak odsuće obrazlagao je neodgodivim poslovima, osobito pitanjem iseljavanja, *koje da* bi bio rad navrnuti u Marunićevo korito (Car Emin I 291). — Tako je on i te večeri za stolom . . . navrnuo govor na te proklete namete i „poreze“, *koji da* su mu već napola „šundrali“ kuću (isto 278). — . . . oni su znali za najtanje misli ruskoga cara, *koji da* je jedini premac Bismarcku (Kozarac 230). — Jovan je pokazao palac lijeve ruke, *na kojem da* je, režući turicu duhana, porezao jagodicu na palcu (Novak Vj. III 384). — . . . a Rajković mu pokaza suprotni brijeg, *koji da* će kod gradnje željeznice biti najvećom zaprekom (Car Emin I 358).

Ovako se ponekad upotrebljavaju i nezavisne SIR:

- (55) Kradomice za zatvorenim vratima skova ga [= krajiški statut] bez znanja banskoga namjesnika s Klefeldom šaka velikaša i posla ga u Beč, *da* je to volja stališa (Šenoa III 42). — Prije časka, milosti vaša — odvrati sluga — najavi se kod vratara plemeniti gospodin kapetan Pavao Gregorijanec . . . i predade, idući iz tabora, ovo pismo za milostivu gospu od velmožnoga gospodina bana. On *da* bi ga sam predao, al vaša milost *da* ga ispriča, jer da je već kasno i njemu *da* je preša u Mokrice (Šenoa IV 167). — U Carigradu strpaše nas u smradnu špilju, a tu *da* će nas porazdijeliti na galije . . . (isto 326).

I tu se u principu radi o govoru subjekta rečenice na koju se nadovezuje SIR, ali katkad ima i odstupanja, kao u sledećem primeru, gde se govor pripisuje licu označenom objektom:

- (56) A što je od starog provizora, gospodina Svesvetičkog? — zapita Kata . . . — Bijes si ga znao — odvrati kicoš — vjetar otpuhnuo ga preko noći bez traga. *Da* je obolio, *da* mora u Zagreb — i šta ja znam (Šenoa IV 310).

3.6 Citiranje tvrdnji uopštenog porekla

U dosad navođenim slučajevima reprodukovan je govor nekog konkretnog govornika, realizovan u konkretnoj situaciji. Međutim, ima i drugačije upotrebe SIR:

- (57) Jesu ti vaši Senjani divljaci, jesu. Zovu ih branikom hrišćanstva i *da* se Turčin plaši njihova imena (Šenoa IV 216). — Marijc, je li vam došao brat iz Beča? — nastavi Mato. — Doći će za koji dan. — Taj Beč *da* je silno mjesto! — mahnu Streha rukama (Kumičić I 82). — A u ribarstvu je, vidite, genijalan . . . Izumljuje dapače nove načine ribarenja, a prošle zime *da* je izumio i novu vrstu mreže, *koja da* se pokazala kod pokusa vrlo dobra (Novak Vj. III 294). —

Milota od djevojčeta! U čitavoj župi *da* joj nema premice (Kovačić II 256). — Šta je to s vama? Ti *da* si ga u gradu oženio i on ti je dovukao u tvoju siromašnu kolibicu gospoštinu, cifrariju, gizdu i oholost . . . i još koješta! Deder, pričaj mi šta je u svemu tome (isto 278).

U ovim i ovakvim primerima navodi se neka tvrdnja nespecificiranog, uopštenog porekla, čime se sadržaju pridaje karakter rasprisanjenog mišljenja, glasine i sl. Dakle, SIR tu ima onaj efekat koji se postiže glagolima *pričati*, *govoriti* i sl. u rečenicama s bezličnom konstrukcijom ili nespecificiranim množinskim subjektom ili pak uopštenim subjektom tipa *ljudi* i sl. (npr. *priča se*, *pričaju*, *ljudi pričaju*). S obzirom na govornikovo distanciranje u odnosu na sadržaj tvrdnje ostvareno upotrebom deklarativnog veznika *da* ovde se više nego u bilo kom drugom tipu ispoljava već konstatovana funkcionalna sličnost SIR sa konjunktivom (v. Bcšković-Stulli 1969: 264), a isto tako i sa bugarskim i makedonskim glagolskim oblicima za prepričavanje.

Nekonkretizovanost porekla originalne izjave omogućuje veću slobodu u upotrebi ovakvih SIR. One se, naime, mogu javiti i bez oslanjanja na prethodni kontekst. To se vidi iz pojedinih primera u (57), a takođe i kod rečenica sa *da* ili *kako* kojima usmeni pripovedač počinje svoje pričanje (Bošković-Stulli 1969: 263—264)⁹:

(58) *Da* je bio otac i imao sina jedinca . . . (Bošković-Stulli 1969: 263).

(59) *Kako* je bio jedan momak i cura, pa su ašikovali . . . (isto 264).

3.7 Ostali slučajevi

Opisane funkcije SIR predstavljaju najčešće načine upotrebe ovakvih rečenica. Međutim, odsustvo uvodne rečenice i efekat ekspliciranja reproduktivnog karaktera sadržaja (a i eventualno distanciranje koje se time postiže) omogućavaju i drugačiju upotrebu SIR. Na primer, SIR može biti upotrebljena za situiranje njenog sadržaja u okvir neke ranije spomenute izjave:

(60) No *da* vidimo, kakove je dijalektizme našao tobožnji Zadraniin u „Mladom gospodinu”. „Zdenac” *da* je dijalekat . . . „Burkati” *da* ne valja, *da* je dijalekat . . . (Šenoa I 533)¹⁰.

U primeru:

(61) Dođe i turska napast. Od svakoga dimnjaka *da* ide po momak pod oružjem u banovu vojsku . . . (Šenoa IV 84).

slično kao u (57), autor originalne rečenice nije spomenut u prethodnom kontekstu, nego se tek na osnovu smisla SIR i teksta implicirana uvodna rečenica može interpretirati kao *naredili su* i sl. A interesantna je i pojava veznika *da* unutar bar naizgled direktnog navođenja službenog akta:

⁹ Pored ovakvih konstrukcija javlja se i upotreba parentetičkog *kaže*:

E, *kaže*, bio jedan mlinar . . . (Bošković-Stulli 1969: 264).

¹⁰ Up. dalje:

„Speteti”, *veli R-č*, *da* je dijalekt (Šenoa I 533).

- (62) Svi zašutješe, a sudac stane čitati tužbu na kralja: „Grad ovaj od starine slobodan pod kraljevima blage pameti *da* je pao u skrajnji jad. Nevolja ga tišti, prijeti mu glad, jer je nestalo žita, a najviše *da* ga satire sila susjedne gospode. Zagreb *da* je vazda vjeran bio kruni i *da* se nije dao zamamiti po Ivanu, vojvodi, a sad je pao ni kriv ni dužan u jad i sramotu . . .” (Šenoa IV 186).

Ovakva upotreba *da* mogla bi se tumačiti prevođenjem latinskog originala; up.:

- (63) Ban se dignu brzo, izvadi iz pojasa pismo sa velikim pečatom i preda ga Damjanu. Ovaj razreza omot. Nitko ne dahnu. „*Nos Maximilianus secundus . . .*” poče bilježnik čitati, „kralj *da* je teškim srcem od svojih vjernih savjetnika razabrao, kakva je sila zavladała u Slavoniji . . .” (Šenoa IV 383).

„Eho”-rečenice sa veznikom *da* kojima se sa čuđenjem, indignacijom, odbijanjem i sl. reaguje na prethodni govor mogle bi se smatrati kao neka vrsta SIR; primeri:

- (64) „. . . i da im je gospodar reko, neka samo tuku taj zagrebački skot. . .” „Skot, mi *da* smo skot!” (Šenoa IV 158). — „. . . a za uzdarje odat ću ti, gdje se je sakrio Matija Gubec, začetnik, glavlar bune.” „*Da* češ mi izdati kralja seljaka” kliknu radosno Gašo . . . (isto 486). — „Nemaš ti za to hrabrosti” . . . „Ja *da* nemam?” (Stahuljak 201). — „Zašto ne bi vjerovao, da Karlo ima običnog ljudskog srca i duše, da žrtvuje svoje ljetovanje da nas razveseli.” „On *da* ima srca i duše?” (Slamnig 26).

Međutim, njima se prethodni govor [nekad samo interpretira, a ne reprodukuje, npr.:

- (65) „Probudili biste drijemajućeg lava, koji bi vam vrlo nauditi mogo.” „Koga?” „Antuna Jankovića.” „Taj čudak *da* je opasan?” (Šenoa III 76). — „A opet se digoste ljuto na prejasnu republiku pred vijećem, da, mal’ da nijeste slavu pjevali razbojnim Uskocima!” . . . „Ja *da* branim Uskoke?” (Šenoa IV 230). — „Ali pakao preuzvišeni gospodine? . . . ja sam tamo vidio papu Aleksandra Borgiu, kako ga meću Luciferu u ralje na moje mjesto . . .” . . . „Šta ti to ne pripovijedaš, prijaško moj! Borgia *da* je došao u pakao na Tvoje mjesto i ti *da* si bio tamo?” (Cesarec 29).

Sem toga, ovakve se rečenice mogu upotrebiti i samostalno:

- (66) Grof Adam odšulja se u svoju spavaonicu, a Terezijino oko otprati ga pogledom punim prezira, i uz demonski posmijeh šapnu lijepa žena: „Pa to *da* je muž?” (Šenoa III 205).

Dakle, ovaj tip rečenica (koji se sreće i danas, i to ne samo kod hrvatskih pisaca), kad je upotrebljen kao prava „eho”-rečenica, ima znatne srodnosti sa SIR, ali u celini gledano, predstavlja posebnu vrstu rečenica.

Što se tiče slučajeva kao što su:

- (67) „A šta otporuči Ilija?“ „Prekasno. *Da se neće vratiti. Da prevarismo puk* hoteci se izmiriti s Tahom. Sada *da se* dižu na svu gospodu.“ (Šenoa IV 461). — „Pa *šta* ti je taj mudrac s vaših brda opet nadrobio?“ . . . „Eh, tako nekako . . . *da će se* školati za velikoga gospodina, a školati za nitkova. Pa *da* mi seljaci časno ostanemo pri motici i plugu. A on *da* ne bi dao svoga Mihe . . .“ (Kovačić II 43—44).

oni se mogu tumačiti kao kontekstualne elipse.

4. SIR i interpretacija rečenice

Reproduktivni karakter neke nezavisne, ili uzročne, ili odnosne rečenice obično se može uočiti i bez upotrebe *da*, naročito kad se radi o nastavljanju na indirektni govor. Primer za nezavisne rečenice videti u (31), a evo primera za uzročne i odnosne rečenice:

- (68) On joj napokon reče, da joj ne može pomoći; ako hoće, on će zovnuti liječnika, a on da mora u ured, *jer* je uredovno vrijeme već tu (Kozarac 219). — U taj čas dođe mlinar i umoli tetu, da mu dade u zakup svoj mlin, *jer* će dosadašnji zakupnik i onako otići (Đalski I 199). — Ni Vanku, ni španu, ni sukaču nije htio da uruči pismo, već zahtijevaše, da ga preda samomu gospodinu „premuškomešu“ u ruke, *jer* tako mu je zapovjedio njegov gospodin (isto 262). — Domaćin je bio grobar, te mi je rekao, da moram malo počekati, *jer* ima sada jedan sprovod (Novak Sl. 91). — Žene predlože da se uklone kolači sa stola *jer* je vrijeme da se nešto ozbiljnije prigrize (Majdak 35).
- (69) Tetka Anka pridržavala ga, al mladić nije se dao, jer da mu još večeras prispijeti valja na Medvedgrad k bolesnoj majci svojoj, *koje* već davno vidio nije (Šenoa IV 41). — Čula je i to, da će ban unići u grad na bijelcu arapinu, *komu* će biti griva prepletena suhim zlatom (isto 137). — Starac mi je pripovijedao, da je rodom iz Like od oca cesarskoga graničarskog oficira i od matere Ličanke, *kojoj* je je brat bio nekoć vladika u Dalmaciji (Đalski II 393). Sabori hrvatski čestoput su opominjali bečke cesare, a svoje kraljeve, da otmu izpod vlasti Osmanlija ponosnu Bosnu, *u kojoj* živi najljepši cviet hrvatskoga naroda (Tomić-ZB 124—125).

Kao što je već rečeno u vezi sa (31), ovakvoj interpretaciji, pored smisla složene rečenice odnosno teksta, doprinosi i specifičnost upotrebe glagolskih oblika i anaforskih reči u citativnim rečenicama. Up., npr., formulaciju u 68: Novak Sl. 91: . . . *jer ima sada jedan sprovod* sa . . . *jer je imao tada jedan sprovod*. S druge strane, u primeru:

(70) A dotle je Makso Kragujac pitao domaćina, odakle mu led, jer je šampanjac bio vrlo hladan (Novak Vj. III 217).
uzročna rečenica se ne može tumačiti kao citativna jer bi u indirektnom govoru glasila: . . . *jer (da) je šampanjac vrlo hladan*.

Iz svega ovoga bi se mogao izvesti zaključak da SIR predstavljaju redundantan tip rečenice.¹¹ Taj zaključak je u većini slučajeva opravdan, a podržava ga i ograničena rasporstranjenost i gubljenje SIR u srpskohrvatskom književnom jeziku, kao i uobičajenost slobodnog neupravnog govora bez upotrebe veznika *da*. Pa ipak, kao što je konstatovano u jezičkim savetnicima (Maretić 1924: 12 i Pavešić i dr. 1971: 58), kod uzročnih i odnosnih rečenica javljaju se i slučajevi u kojima je potrebno nedvosmisleno pokazati citativni karakter date rečenice, a to se može postići sa *da*; uporedi tamo navedene rečenice:

(71) On danas ne ide u školu, *jer da* je bolestan. — Nije uspio doći na vrijeme, *jer da* mu je pozlilo.

(72) Pokazivala mi je zlatan prsten, *koji da* je na dar dobila od svoga strica. — Pokazao je krasan sastavak *koji da* je sam izradio.

Izostavljanje *da* bi ovde dovelo do sintaksičke homonimije jer bi se date tvrdnje mogle pripisati i govorniku/piscu i ličnosti označenoj subjektom upravne rečenice. Pri tome bi svakako bila izabrana prva interpretacija, sem u slučaju kad zavisnoj rečenici prethodi izrična, npr.:

(73) Molila je gospodara, da joj oprost, *jer da* se nehotice zabunila (Maretić 1924: 12).

gde je i bez *da* mnogo prihvatljivija „citativna” interpretacija, tj. interpretiranje sadržaja uzročne rečenice kao dela izrečene molbe.

Koliko različite interpretacije mogu uticati na smisao rečenice, neka pokažu sledeća dva primera:

(74) . . . kaza nam, da je on kriomice odnio sukno i založio u nekakva trgovca, *jer* mu trebali novci . . . (Šimunović 219).

(75) Kojim pravom viče takova inteligencija protiv iseljavanja naroda u Ameriku, *odakle* dolaze u pojedine općine svote, o kakvima se seljak kod kuće ne bi usudio ni sanjati? (Novak Vj. III 201).

U (74) u slučaju „necitativne” interpretacije (malo verovatne) uzročna rečenica se ne bi vezivala za izričnu rečenicu, nego za onu sa izričnim glagolom, tj. pružala bi podatke o tome zašto je X. *kazao* da je odneo i založio sukno, a ne o tome zašto ga je odneo i založio. A u (75) po „citativnoj” interpretaciji (koja ne odgovara Novakovoj intenciji) izlazilo bi da je sadržaj odnosne rečenice argument inteligencije protiv iseljavanja u Ameriku, dok je pri „necitativnoj” interpretaciji (pravoj) to naprotiv argument kojim se kritika iseljavanja pobija.

¹¹ Redundantnost se naročito ispoljava tamo gde se radi o paralelnim rečenicama, npr.:

Ban mi reče, da tu ne smije biti radikalnoga zaključka, *jer da* bi to dvor nerado gledao, al s druge strane da budem oprezan, *jer* su Senjani donijeli cijelu škrinju svojih pravica . . . (Šenoa III 79). — I doktorat će položiti do jeseni, samo neka se stari ne uzrujava i neka ga pusti na miru, *jer da* njega boli glava i *jer* se ne osjeća dobro (Krlježa-N 172).

Do dvoznačnosti može doći i u slučaju nezavisnih citativnih rečenica. Tako u primeru:

- (76) Pa ja ću vam razjasniti. *Čuje se* da je Rudić zagrezao u njihovoj štedionici u kojekakve prljavštine do grla. Zasada se to pokriva ali dugo neće ići tako. Sad se on namislio izvući iz blata time, što će se ponuditi vladajućoj stranci kao njezin kandidat za saborskoga zastupnika u ovom kotaru . . . (Novak Vj. III 213).

poslednje dve rečenice mogu se smatrati i govornikovim tvrdnjama i glasi-nama. (Ako bi se upotrebio veznik *da*, one bi se nedvosmisleno nadovezivalena *Čuje se.*)

S druge strane, ne treba izgubiti iz vida da postoje i drugačiji načini obeležavanja citativnosti.¹² Na primer, parentetičko *veli, kaže, reče, nastavi* i sl., kao u (32) i kao u rečenicama:

- (77) Liječnik ga mirio i govorio mu da može postradati, *jer se, veli*, mogu dati rane nazlo (Turić 150). — Najposlije mi se sasvim povjerila, *jer sam, veli*, nekako drukčiji od ostale gospode (Đalski II 297).

- (78) . . . nosio je i sad bijelu regulašku uniformu, *koja ga, reče*, čini mnogo zanimljivijim (Šenoa III 49). — Nitti se opravdava, svaljuje krivnju na neke odviše revne podčinjene, *koji su, kaže*, krivo shvatili (Car Emin II 256).

zatim upotreba *navodno* i *tobože*:

- (79) On će, kako se je sam hvastao, ostati neženja, *jer, tobože*, nije našao tvrde vjere u ženâ (Tomić-U 134).

a i upotreba specijalne intonacije, a u pisanju navodnika kojima se ističe izvornost odnosno doslovnost navedene formulacije, npr.:

- (80) Jedan je ubio djevojku, *jer „joj srce nije valjalo”* . . . (Turić 94). — Gazda Raka nema nikakvog najamnika, *jer „brate, ne može se: godine omahnule, svet se iskvario, neće mladi da te sluša, a ovamo izvlači i krade gde što dočepa”* (Glišić 123). — . . . i na kraju on priznade da je Roča rekao da neće fratra *jer „fratar nema od srca poroda, ni kučeta ni mačeta, i ne zna šta je muka i grijeh”* (Andrić-IP 104).

- (81) Sjećao se rado i prijašnjega života, pokojnoga gospodina i stanovite Kate, *„koja mu je bila negda vraški mozgom zakrenula”* (Draženović 513). — Umesto onog vlažnog travničkog doba *„koje nije ni jesen ni zima”*, nastupila je već početkom novembra rana i jaka studen (Andrić-TH 177). V. i 6: Lazarević 206.

Sem toga, moguća je i nešto drugačija konstrukcija rečenice; up. rečenicu:

- (82) On se usprotivi tom izdvajanju i *izjavi* da može jesti kao i ostali (Majdak 29).

koja je, iako ne potpuno sinonimna, ipak ekvivalentna sa:

¹² Katkad i nastavak teksta može da ukloni dvoznačnost; u sledećem slučaju, na primer, pokazuje da se u odnosnoj rečenici radi o navedenoj tvrdnji:

No drugi govorahu da je to radi svadbe kapetanove, *koja se je skorim obaviti imala. I zbilja. Kapetan je bio urekao dan vjenčanja* (Šenoa II 388).

(82a) On se usprotivi tome izdvajanju, *jer da* može jesti kao i ostali.

Funkcionalnost postojanja SIR u gramatičkom sistemu srpskohrvatskog jezika predstavlja, dakle, kompleksno pitanje. Kao relevantni faktori tu se javljaju, na jednoj strani, znatna redundantnost ovakvih rečenica i mogućnost upotrebe određenih leksičkih i tekstualnih sredstava za obeležavanje citativnosti, a na drugoj — potreba da se u određenim slučajevima citativnost nedvosmisleno eksplicira, kao i odsustvo drugih *gramatičkih* sredstava koja bi mogla da preuzmu tu funkciju, npr. onih koje u pojedinim jezicima pruža glagolska morfologija (konjunktiv, oblici za prepričavanje). S jednog drugog gledišta, i ovde se radi o antinomiji između kompleksnog gramatičkog sistema (jedan rečenični tip više) i jednostavnog tekstualnog rešenja (upotreba veznika *da*) na jednoj strani, i uproščavanja gramatičkog sistema na račun osložavanja tekstualne realizacije, na drugoj. A svemu ovome treba dodati i moguću stilsku vrednost SIR (up. Frangeš 1963: 256), odnosno činjenicu da ove rečenice diversifikuju sintaksički repertoar srpskohrvatskog jezika, i samim tim povećavaju mogućnost variranja i nijansiranja jezičkog izraza. Jednom rečju, bez SIR gramatički sistem i stilski potencijal srpskohrvatskog jezika svakako bi bio siromašniji.

Zato mislimo da sa funkcionalnog gledišta treba podržati sud koji je o rečenicama sa *jer da* dat u jezičkim savetnicima (Maretić 1924: 12 i Pavešić i dr. 1971: 58): da se ove rečenice (u književnom jeziku) mogu upotrebljavati bar kada je potrebno izbeći dvoznačnost, a mi bismo dodali: i kad postoji stilsko opravdanje. A taj sud bi trebalo proširiti i na nezavisne i odnosne SIR.

5. Z a k l j u č a k

Slobodne izrične rečenice egzemplifikuju jednu dosta retku pojavu — slobodnu (nezavisnu) upotrebu zavisne rečenične forme, i to u njenom osnovnom značenju. Naime, bitnu karakteristiku slobodnih izričnih rečenica predstavlja činjenica da se one ne upotrebljavaju za determinisanje (dopunjavanje) rečenica sa izričnim glagolem, nego samo za obeležavanje reproduktivnog (citativnog) karaktera njihovog sadržaja, pri čemu se podaci o govorniku, komunikativnoj radnji i sl. moraju interpretirati na osnovu smisla rečenice i konteksta. Drugim rečima, rečenična forma u kojoj je pomoću odgovarajućeg veznika gramatikalizovano izrično značenje nije upotrebljena na način koji je tipičan za ovakvu gramatikalizaciju, tj. kao subordinirana odnosno determinativna deklarativna rečenica, nego kao rečenica koja, čuvajući svoje osnovno značenje, samo signalise indirektno poreklo svog sadržaja i na taj način ga u izvesnom smislu modalizuje. A pošto nisu subordinirane na osnovu svoje deklarativne komponente, ovakve rečenice se mogu upotrebljavati kao nezavisne, ili pak kao uzročne — ako postoji argumentativna (eksplanativna) veza među rečeničnim sadržajima, ili kao relativne — ako postoji odgovarajuća koreferencija. U ova dva poslednja slučaja, koja se zasnivaju na dvostrukoj

gramatikalizaciji, dolazi do zanimljivog nagomilavanja rečeničnih funktora (up. *jer da* i *koji da*).

Naravno, slobodne izrične rečenice se mogu posmatrati i sa gledišta formiranja teksta, odnosno obeležavanja citativne prirode pojedinih njegovih segmenata. S tog stanovišta ove rečenice, bez obzira na tip njihove upotrebe, predstavljaju jedan vid indirektnog navođenja, tačnije — jednu retku formu slobodnog neupravnog govora. Istina, ovakvo eksplicitno obeležavanje navođenja većinom je redundantno, a uz to može biti postignuto i drugim sredstvima. No ipak, u srpskohrvatskom jeziku, koji ne raspolaže konjunktivom ni glagolskim oblicima za prepričavanje, ovakve rečenice ostaju jedini vid slobodnog neupravnog govora u kome je reproduktivni karakter rečeničnog sadržaja obeležen specijalnom gramatičkom formom.

U stvari, važnost slobodnih izričnih rečenica za lingvistička proučavanja znatno prevazilazi njihov funkcionalni efekat u srpskohrvatskom jeziku: pored toga što ulaze u krug i inače zanimljive problematike deklarativnog *da* (up. fn. 2 i primere 15—19), slobodne izrične rečenice su od značaja za izučavanje zavisnih rečenica i njihovih funkcija uopšte; kao jedan poseban način obeležavanja citativnosti, one imaju svoje mesto i u teorijskoj problematici konstrukcija za navođenje, a pre svega slobodnog indirektnog govora; svojim specifikovanjem naročitog karaktera rečeničnog sadržaja ove rečenice ulaze i u problematiku sredstava za modalizaciju kao što su konjunktiv i bugarski i makedonski glagolski oblici za prepričavanje; a impliciranost originalne komunikativne situacije povezuje ove rečenice i sa teorijama koje pokušavaju da ilokutornu snagu rečenice objasne pomoću impliciranih rečenica sa performativnim glagolima (v. Ross 1970).

Beograd

Ljubomir Popović

CITIRANA LITERATURA

- Belić A., 1910: *Замѣтки по чакавскимъ говорамъ*, Извѣстія Отделения русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ, XIV/2, Санктпетербургъ, 181—266.
- Bošković-Stulli M., 1969: *O rečenici usmenog pripovjedača*, Umjetnost riječi XIII/4, 255—272
- Frangeš I., 1963: *Slobodni neupravni govor kao stilska osobina (Krlježini Davni dani)*, Umjetnost riječi VII/4, 261—275.
- Frangeš I., 1973: *Slobodni neupravni govor u prijevodima rimskih klasika na hrvatski književni jezik*, Umjetnost riječi XVII/3, 185—204.
- Grickat I. 1975: *Studije iz istorije srpskohrvatskog jezika*, Beograd.
- Krlježin zbornik* (ur. I. Frangeš i A. Flaker), Zagreb, 1964.
- Maretić T., 1899/1931: *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb.
- Maretić T., 1924: *Hrvatski ili srpski jezični savjetnik*, Zagreb.
- Pavešić S. i dr., 1971: *Jezični savjetnik s gramatikom*, Zagreb.
- Rečnik SANU: *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*, Beograd.
- Rječnik JAZU: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb.
- Ross J. R., 1970: *On Declarative Sentences*, in: *Readings in English Transformational Grammar* (R. A. Jacobs and P. S. Rosenbaum eds.), Waltham (Mass.), Blaisdell, 222—272.
- Zima L., 1887: *Nekeje, većinom sintaktične razlike između čakavštine, kajkavštine i štokavštine*, Zagreb.

IZVORI GRAĐE

- Andrić I. (IP): *Izabrane pripovetke*, Beograd, Novo pokolenje, 1951.
- Andrić I. (TH): *Travnička hronika*, Beograd, Prosveta, [1968].
- Barac A.: *Hrvatska književnost*, I, Zagreb, JAZU, 1964.
- Božić M.: *Neisplakani*, Zagreb, Zora, 1955.
- Car Emin V.: *Djela*, I—II, Zagreb, Zora, 1956.
- Cesarec A.: *Smijeh Jude Iškarjota*, Zagreb, Nakladni zavod Hrvatske, 1946.
- Davičo O.: *Čutnje*, Beograd, Nolit, 1963.
- Draženić J.: J. Turić, J. Leskovar, J. Draženić, *Djela*, Zagreb, Zora, 1953.
- Đalski K. Š.: *Djela*, I—II, Zagreb, Zora, 1952.
- Đalski K. Š. (MP): *Male pripovijesti*, I, Zagreb, Matica Hrvatska, 1894.
- Glišić M.: *Izabrane pripovetke*, Beograd, Prosveta, 1962.
- Ignjatović J. (MN): *Milan Narandžić*, Novi Sad, Matica srpska, 1949.
- Ignjatović J. (VR): *Večiti mladoženja. Vasa Rešpekt*, Novi Sad, Matica srpska, 1948.
- Jagić V.: *Spomeni mogega života*, I—II, Beograd, SKA, 1930—1934.
- Karadžić V.: *Skupljeni gramatički i polemički spisi*, I—III, Beograd, 1894—1896.
- Kovačić A.: *Djela*, I—II, Zagreb, Zora, 1950.
- Kozarac J.: *Djela*, Zagreb, Zora, 1950.
- Krleža M. (HBM): *Hrvatski bog Mars*, Zagreb, Nakladni zavod Hrvatske, 1946.
- Krleža M. (N): *Novele*, Zagreb, Prosvjeta, 1952.
- Krleža M. (PFL): *Dva romana [Povratak Filipa Latinovicza. Na rubu pameti]*, Beograd, Naprijed—Prosveta—Svjetlost, 1966.
- Kumičić E.: *Djela*, I—II, Zagreb, Zora, 1950.
- Lazarević L.: *Pripovetke*, Beograd, Prosveta, 1957.
- Ljubiša S. M.: *Pripovijesti crnogorske i primorske*, Beograd, SKZ, 1924.
- Majdak Z.: *Gledaoci*, Zagreb, Naprijed, 1946—1966.
- Marinković R.: *Ruke*, Beograd, Kultura, 1962.
- Matoš A. G.: *Ogledi*, Zadar, Hrvatska Knjižarnica, 1905.
- Novak Sl.: *Novele*, Beograd, Prosveta, 1963.
- Novak Vj.: *Djela*, I—III, Zagreb, Zora, 1952—1953.
- Prica Č.: *Nekoga moraš voljeti*, Zagreb, Kultura, 1957.
- Slamnić I.: *Povratnik s Mjeseca*, Zagreb, Zora, 1964.
- Stahuljak V.: *Snijeg*, Zagreb, Zora, 1964.
- Šenoa A.: *Djela*, I—IV, Zagreb, Zora, 1951.
- Šimunović D.: *Porodica Vinčić. [Alkar]*, Zagreb, Prosvjeta, 1950.
- Tomić J. E. (KK): *Kapetanova kći*, Zagreb, Matica Hrvatska, 1884.
- Tomić J. E. (MD): *Manja djela*, I, Zagreb, Matica Hrvatska, 1907.
- Tomić J. E. (U): *Udovica*, Zagreb, Zora, 1962.
- Tomić J. E. (ZB): *Zmaj od Bosne*, Zagreb, Matica Hrvatska, 1879.
- Turić J.: J. Turić, J. Leskovar, J. Draženić, *Djela*, Zagreb, Zora, 1953.

S u m m a r y

Ljubomir Popović

FREE INDIRECT-DISCOURSE CLAUSES

This article deals with an interesting but hitherto unstudied type of indirect discourse occurring mainly in Croatian writers in the second half of the 19th century:

- (1) Ja sam, po uveravanju njegove majke, pohvalio marljivost, ali *da bi trebalo kod kuće pomoći se kakvim god korepetitorom* („I, as his mother later claimed, praised his diligence, but *that* [i. e. but I said that] *they should find a tutor to work with him at home*”).
- (2) Ona mu odgovori, da danas nijesu ništa kuhali, *jer da nijesu imali kada* („She answered him that they hadn't cooked anything that day, *because that* [i. e. because — as she said —] *they hadn't had time to*”).
- (3) Govorili su potčasnici o nekoj škrinji u glavnome skladištu, *koja da nije stigla* („The non-commissioned officers were speaking about some chest in the main warehouse *which that* [i. e. which they said] *had not arrived*”).

The italicized clauses are shown to be indirect discourse through the use of the subordinating conjunction *da* („that”). But they are not introduced by any verb of saying; hence we term them *free indirect-discourse clauses*. Since they are not subordinated to such a verb, they can be used as independent clauses (as in 1) or as subordinate clauses of two other types: causal (2) or relative (3). In these last two types there is an unusual pile-up of function-words: *jer da* („because that”) and *koji da* („which that”).

The article studies how the clauses' indirect-discourse character is expressed (§ 2.1), how the communicative function (statement, question, command) of the original utterance is rendered (2.2), why only causal and relative uses are combined with free indirect discourse (2.3). Various ways these clauses are used (§ 3) and their ability to disambiguate text by explicitly marking a clause as indirect discourse (§ 4) are then treated.

Free indirect-discourse clauses are not only significant for the understanding of subordination and indirect discourse but also for the study of morphological means expressing „distancing modalities” (e. g. the subjunctive, the Bulgarian and Macedonian reported-speech forms) and for Ross's proposal to explain illocutionary force of sentences by implicit „performative” verbs governing them.